

BASPA JUMÍSÍNDÁ REDAKTOR HÁM REDAKTORLAW SHEBERLIGI

Usenova Quralay
QMU magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704128>

Annotaciya: Maqalada avtor hár qiyli tematikadağı tekstlerdi redaktorlawđa qoyilatugın talaplar, redaktorlawdıń mánisi, redaktor túsiniđi tuwralı sóz etken. Redaktorlıq sheberlik máseleleri boyınsha talqılawlar júrgizgen. Bunnan tısqarı redaktorlıq boyınsha alıp barılđan ilimiy jumıslarđa sholıw jasalıp, tiyisli juwmaqlar shıǵarılđan.

Tayanısh sózler: tekst, avtor, redaktor, redaktorlıq, ádebiy redaktorlaw.

Аннотация: В статье автор обсуждает требования к редактированию текстов на различные темы, сущность редактирования и понятие редактора. Проводил обсуждения по вопросам редакторского мастерства. Кроме того, был проведен обзор научных работ, связанных с редактированием, и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: текст, автор, редактор, редактирование, литературное редактирование.

Abstract: In the article, the author discusses the requirements for editing texts on various topics, the essence of editing, and the concept of an editor. Conducted discussions on issues of editorial skills. In addition, an overview of the scientific work carried out on editing was made, and relevant conclusions were drawn

Keywords: text, author, editor, editorial, literary editing.

Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginiń IV tomında redaktor hám redaktorlaw terminine tómendegishe sıpatlama berilgen: «REDAKTOR at. Baspasóz jumısınıń barısında bashılıq etiwshi, baǵdarlawshı, kórsetip otırıwshı, ulıwma sol is boyınsha juwap beretugin adam. ...REDAKTORLAW f. Jazılıp pitken jumıstı kórip shıǵıw, kemis-qutıǵın dúzetiw, ońlaw, jaqsılaw, tártipke salıw» dep túsiniк berilgen. Negizinde, «redaktorlaw» sózi latin tilinen kirip kelgen bolıp, bizińshe «tártipke keltiriw qayta dúziw» degen mánini bildiredi. Ózbek tilindegi «tahrir, muharrir» sózleri arabshadan alınıp, «xarrara» - «qutqarıw, azat etiw», «qutqarıwshı» degen mánilerdi bildirse, ingliz tilinde «editing, editor» sózleri «dúzetiw dúzetiwshi» degen mánilerde qollanıladı. Solay eken, qaraqalpaqsha «redaktor, redaktorlaw», sózleri «tártipke keltiriwshi, qayta islew» mánilerinde paydalanılıp, latin tilindegi forması arqalı ózlesken, joqarıda atalđan sózlikte bul sózlerdiń qaysı tilden alıńanı tuwralı ayılmaǵan.

Redaktor mádeniy-socialıq jumıslar hám ádebiy-dóretiwshilik penen shuǵıllanıwshı qánige esaplanadı. Onıń xızmeti kóbinese baspa jumısı menen baylanıslı. Redaktorlaw degende nızamdı, qaǵıydanı, qarardı, minnetlemelerdi anıqlastırıw, sonday-

aq ǵalaba xabar quralları ushın materiallar tayarlaw, túrli hújjetlerdi baspaǵa tayarlaw túsiniledi.

Baspa tarawındaǵı «redaktor» túsiniǵiniń hár qıylı talqılawı bar. XIX ásirdiń ortalarında-aq rus jazıwshısı, etnograf hám leksikograf Vladimir Ivanovich Dal redaktorlıq kásibine tómendegishe sıpatlama bergen edi: «redaktor - (francuz.) baspa, kitap yamasa gazeta, jurnal basqarıwshısı; bayanatlar, esabatlar, bayanatlar prezentaciyasınıń basshısı. Kimniń pulına basılıp shıǵarılıwına qaramastan kitap basıp shıǵarıwshı sol ónimniń iyesi esaplanadı; redaktor, dúzetiwshi, kóbirek kitaptıń tekst bólimine juwapker shaxs», dep túsindirme beredi [Даль В. И. 1981.].

Redaktorlıq jumısı baspa ónimlerin, baspasóz materialların, radioesittiriwler hám telekórsetiwler tayarlaytuǵın redakciyalar menen tıǵız baylanıslı bolıp, bul orınlarda tiykarǵı jumıs óz auditoriyasına usınılatuǵın túrli xarakterdegi materiallardı redaktorlaw esaplanadı. Xosh, solay eken, onday bolsa, redakciyalarǵa xabar tayarlap jetkerip beriwshi – xabarshılar, jurnalistler, jámiyetlik xabarshılar menen redakciyalarda jumıs alıp baratuǵın redaktorlardıń ayırmashılıǵı bar ma, degen soraw tuwıladı. Álbette, xabarshı menen redaktor arasında pariq boladı.

Jurnalist sóziniń sıbaylas mánileri de bar, olar – xabarshı, reportyor, korrespondet, xronikashı hám taǵı basqa atalıwı múmkin, yaǵnıy olar «xabardı jıynaw, tekseriw, qayta islew hám tarqatıw menen shuǵıllanatuǵın kásip iyeleri bolıp, jazıw ónerin, usı óner úlgilerin, teoriyasın hám ámeliyatın jeterli dárejede úyrengen shaxs desek te boladı. Redaktorlar pútkil ómiri dawamında jazıw usılların jetilistirip baradı. Sonı da atap ótiw kerek, redakciyalarda hárbir jurnalisttiń yamasa xabarshınıń xızmeti dawamında basqa avtorlar tárepinen jazılǵan túrli materiallar menen islew, yaǵnıy redaktorlıq jumıs ta tiykarǵı orındı iyeleydi. Sonlıqtan hárbir jurnalist yaki xabarshıdan túrli formadaǵı tekstlerdi redaktorlay alıw kónlikpesi talap etiledi. «Búgin men seniń materialıńdı redaktorlayman hám basıp shıǵaraman, al erteń sen menikin isleyseń». Bul redakciyalarda bolıp turatuǵın ádettegi jaǵday. Hárbir jurnalistke kóp márte ádebiy dóretiwshilikten uzaq bolǵan avtorlar tárepinen jazılǵan materiallardı baspaǵa tayarlawǵa tuwra kelgen.

Jurnalist óziniń dóretiwshilik xızmetinde tómendegishe wazıypalardı atqaradı: baslamashı-shólkemlestiriwshilik (avtor menen sóylesiw waqtında) hám shólkemlestiriwshilik. Basılıw sanın, polosanı, tiykarǵı temanı qalıplestiriwde basıp shıǵarılatuǵın material qanday hám qay jerden orın alatuǵının anıqlap alıw hám sońında, jurnalistlik shıǵarmanıń tutas bir pútin formasın jetilistiredi. Bul wazıypalar tekst ústinde islew menen tıǵız baylanıslı bolıp, redaktorlıq jumısta óz kórinisin tabadı.

ǴXQın elektronlastırıw, xabardı tayarlaw hám tarqatıw menen baylanıslı barlıq tarawlarǵa texnikalıq rawajlanıw redaktorlıq procesin tek jeńillestirip hám tezlestirip qoymastan, al redaktordıń kásiplik sheberligine, professionallıǵına bolǵan talaptı da arttıradı.

«Redakciyanıń tiykarı baspaǵa mólsherlengen shıǵarmanı sın kózqarastan talqılaw, onı durıs bahalaw hám oqıwshı jáne jámiyet mápleri jolında avtorǵa shıǵarmanıń mazmunı hám formasın jaqsılawǵa járdem beriw bolıp esaplanadı», dep atap ótken edi rus tilshisi A.E.Milchin [Milchin A. E. 2005]. Z.T.Tohirov redaktorlawǵa tómendegishe sıpatlama beredi: «redaktorlaw (arabsha - xarrara: qutqarıw, azat etiw mánisin anlatadı) - xızmet túri, mádeniy-socialıq jumıslar hám ádebiy-dóretiwshilik ámeliyat tarawı sıpatında házirgi zaman baspa isi hám publicistikasında keń tarqalǵan» [Tohirov Z. T. 2012].

Redaktorlıq – ádebiy-dóretiwshilik jumıs, redaktor miyneti – ádebiy miynet. Usıǵan baylanıslı bul tarawda jumıs islewshiniń sawatlılıǵı joqarı bolsa, ádebiy til qaǵıydaların jaqsı bilse, ádebiy til rawajlanıwınıń baǵdarı, bayıwı faktorlarınan xabardar bolsa, til baylıǵınan tolıq paydalanıp, avtorǵa shın kewilden járdem berse, onıń socialıq hám ruwxıy, tálim-tárbiyalıq, ekonomikalıq, siyasıy hám milliy statusı joqarı boladı. Redaktor avtor sıpatında da ózin kórsete alıwı múmkin, sebebi ózi jaza alatuǵın qánige ádebiy miynettiń barlıq mashaqatın tolıq túsiniw jetedi, ádebiy redaktorlaw texnologiyasınıń barlıq tárepleri haqqında tereń túsiniwke iye boladı.

Redaktorlıqqa materialda baspadan shıǵarıw menen baylanıslı bir qatar wazıypalar hám jumıslar júklengenligi sebepli, bul atama bir neshe túrde talqılanadı. Bul atama kitap, gazeta, kúndelikli basılımlar shıǵarıw, sonday-aq telekórsetiwler, radioesittiriwler, hújjetli hám ilimiy-publicistikalıq, kórkem filmler tayarlawda qatnasatuǵın kásip iyelerin de bildiredi. Redaktorlıq yamasa redaktorlaw jáne tirajlap tarqatıwǵa qanday da bir teksti tekseriw, dúzetiw, ádebiy hám texnikalıq jaqtan aqırına shekem qayta islewdi de bildiredi. Redaktorlawǵa tekstiń mazmunı hám dúzilisin belgilengen qaǵıydalarǵa muwapıq keltiriw de kiredi. Redaktorlaw atamasınıń keń mánistegi talqılawı jáne qoljazba shıǵarmanı ideyalıq, ilimiy hám ádebiy jaqtan jetilistiriwden ibarat baspa procesiniń izbe-iz basqıshların da óz ishine aladı. Bunda redaktorlıq avtorıń ózi hám ilimiy, ádebiy, kórkemlik hám texnikalıq redaktorlar, jáne ilimiy, ádebiy recenzentler hám dóretpeni (kitaptı) basıp shıǵarıwǵa juwapker basqa barlıq xızmetkerlerden ibarat shaxslardı bir toparǵa birlestiredi.

Redaktor kásibi ázelden óz dástúrlerine iye bolıp, teksti ádebiy qayta islew tárizinde alıp barılǵan. Ádebiy redaktor baspaǵa tayarlanǵan materialdıń mazmunı hám ádebiy dúzilisine juwap beredi. Bul avtor menen islewde redaktor, birinshi náwbette, basılıw

temasınıń tańlanıwına itibar qaratıwı kerek. Bunda redaktor tárepinen materialdı bahalawda onıń temasınıń áhmiyetliligi, isenimliligi hám anıqlıǵı tiykarǵı ólshem bolıp xızmet etedi. Materialdıń jańalıǵı, temanıń aktuallıǵı publicistikalıq shıǵarmaǵa qaraganda, oqıwshılarda qızıǵıwshılıq oyatadı. Sonıń ushın temanı durıs tańlaw baspaǵa tayarlanıp atırǵan teksttiń tabısın belgileydi. Biraq bul da jeterli emes. Tema qanshelli durıs islep shıǵılǵan, avtordıń kózqarasları qanshelli durıs, temanıń qay dárejede tereń sáwlelendirilgenligin, qoljazbadaǵı maǵlıwmatlardıń real faktlerge sáykesligin de anıqlap alıw júdá áhmiyetli. Bunda redaktor tiykarǵı itibarın faktlıq material menen islewge qaratıwı kerek. Ádebiy redaktor qoljazbada keltirilgen faktlıq materialdı talqılaw hám faktlerdi bahalay alıw metodikasın iyelegen bolıwı shárt.

Faktlı materialdı puqta tekseriw redaktordan tereń bilim, joqarı dárejedege sheberlik hám úlken miynetti talap etedi. Usınılǵan materialdıń redaktor tárepinen bahalanıwında onıń konkretligi de áhmiyetli kriteriyalardan esaplanadı. Mashqalanı keńnen qamtıp alıw, temanıń jeterli dárejede anıqlastırılmaǵanı, anıq emesligi, konkret emesligi onı tereńirek islep shıǵıwdı qıyınlastıradı hám avtordıń baqlawlarınıń qunın tómenletedi. Bunnan tısqarı jazılǵan shıǵarmanıń qaysı túrdege oqıwshıǵa arnalǵanın anıq belgilep alıw múmkinshiliginen de ayırıladı.

Ádebiy redaktorlaw procesinde tekst kóbinese qısqartıladı. Nátiyjede, redaktordıń bayanlaw usılın jaqsılawǵa umtılıwı qoljazba kóleminiń kishireyiwine alıp keledi. Gáplerdiń tiykarsız sozıp jiberilgenligi, artıqsha sózlerdiń qollanıwı avtordıń óz pikirlerin qısqa hám anıq bayanlawǵa uqıpsızlıǵınan derek beredi. Bunday jaǵdayda redaktordan mazmunniń tákirarlanıwına jol qoymaw, birdey mısallardı, artıqsha detallardı hám túsiniksiz sózler jáne gáplerdi saplastırıw talap etiledi. Biraq redaktor qısqartıw arqalı islegen dúzetiwlerinde belgili bir usıl hám janrǵa tán konkret teksttegi mazmundı sóylew birlikleri arqalı bildiriliwde sáykeslikti esapqa alıwı shárt.

Xabarlardıń informaciyalıq sıpatların asırıwdıń túrli usılları bar. Bulardıń ishinde eń áhmiyetlisi *ekstensiv usıl* esaplanadı. Bul bayanlawdıń informaciyalılıǵın, xabar kólemin keńeytiw, hádiyseniń mánisin jáne de tereńirek ańlawǵa imkaniyat beretuǵın bayanlawdı detallastırıw járdeminde arttıradı. Bul usılǵa qarama-qarsı informaciyanı qısqartıw, yaǵnıy *intensiv usıl* da bar. Ol tiykarınan mazmundı jáne de únemlewshi til quralları arqalı jetkeriw menen parıqlanadı. Anaw yamasa bul usıldı tańlaw ádebiy redaktorlaw procesinde esapqa alınıwı kerek bolǵan kóplegen faktorlarǵa baylanıslı.

Informaciyanı qısqa hám anıq formada jetkeriw sırların bilgen redaktor avtorǵa tekst usılı, janrı, onıń qaysı oqıwshıǵa mólsherlengenin esapqa alǵan halda ondaǵı qızıǵıwshılıq kúshine erise alıwına járdem beriwı zárúr.

Geyde tekstti qısqartıw zárúrligi avtor hám redaktordıń dóretiwshilik maqsetlerinen tısqarıda, másenen, gazeta polosasında orın jetispegenligi, qoljazbanıń kelisilgen kólemnen úlkenligi hám basqa sebepler (eski faktler, qálemegen detallar, waqıyalar, jaǵımsız personajlardı esletiw taǵı basqa) menen de júzege kelip qalıwı múmkin. Bunday jaǵdaylarda ádebiy redaktor avtordıń razılıǵın alıp tekstti qısqartadı.

Ádebiy redaktorlawdıń jáne bir áhmiyetli tárepi bul tekst kompoziciyası ústinde islew esaplanadı. Tekst kompoziciyasınıń redaktor tárepinen bahalanıwı tiykarında usınılǵan tekstti quramlıq bólimlerge, yaǵnıy kiris, tiykarǵı hám juwmaqlawshı bólimlerge ajratıw jumısı jatadı. Redaktor tárepinen tekst kompoziciyasın bahalawda bólimlerdiń pútinligi, sistemalıǵı, bir-birine sáykesligi tiykarǵı ólshemler esaplanadı. Kerisinshe jaǵdayda, material bayanında tártipsizlik júzege keledi.

Juwmaqlap aytqanda, shıǵarmanıń ayırım bólimleri birlestiriliwi, ózara baylanısıwı kerek. Ondaǵı óz ara bir-biri menen baylanısqan ayırım bólimler birgelikte hárqıyılı túrdegi elementlerdiń mexanikalıq birlespesin emes, al bir pútin sistemanı payda etedi. Qaraqalpaqstanda kitap, poligrafiya jumısın názerde tutqanda redaktorlıq jumıstıń ózine tán bay tariyxqa hám dástúrge iye.

Ádebiyatlar:

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. — М.: Русский язык, 1981.
2. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. IV том. – Нөкис, “Қарақалпақстан”. 1992. 145- бет.
3. Milchin A. E. Metodika redaktirovaniya teksta: uchebnik. 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Logos, 2005.
4. Tohirov Z. T. Adabiy tahrir. Oliy o’quv yurtlari uchun darslik. – T.: Tafakkur bo’stoni. 2012.